

УДК 327

Парадипломатія як складова процесів регіоналізації на сучасному етапі

Т.О. ГРАЧЕВСЬКА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: persefona01@mail.ru**Авторське резюме**

Проаналізовано особливості процесів регіоналізації, які виникли та активізувалися як відповідь на багатофакторну глобалізацію. Було встановлено, що збільшення повноваження регіональних спільнот у міжнародній сфері призвело до виникнення та розвитку такого явища, як парадипломатія, що виявляється в інтенсифікації діяльності регіонів у роботі міжнародних організацій та наднаціональних утворень. В статті важливе місце було відведено аналізу концепту парадипломатії, з огляду на те, що він є порівняно новим у світовій політологічній науці та практично не впроваджений до обігу у вітчизняній науці. Визначено основні підходи та механізми діяльності акторів парадипломатії щодо мобілізації регіональних ресурсів задля реалізації ініціатив щодо забезпечення інтересів регіонів та їх громадян у різних сферах.

Особлива увага була приділена специфіці реалізації парадипломатії на прикладі функціонування Європейського Союзу, адже саме успішний досвід функціонування цього феномена деяким дослідникам дозволяє говорити про формування «Європи регіонів». У статті проаналізовано провідні напрямки діяльності акторів парадипломатії на рівні субнаціональних регіонів та регіонів, які створені в рамках прикордонного співробітництва. Не випадково саме на транскордонному співробітництві було зроблено акцент у статті, адже воно дозволяє місцевим органам влади розробляти та успішно реалізовувати спеціальні комплексні програми економічного, культурного, гуманітарного характеру, вирішувати питання гарантування безпеки, зайнятості місцевого населення, забезпечення охорони здоров'я на належному рівні.

Автор статті особливу увагу приділяє аналізу наукових публікацій, присвячених проблемам специфіки функціонування інститутів парадипломатії в сучасному світі, передусім на європейському просторі. Зокрема, були розглянуті роботи таких науковців, як Т. Зонова, А. Кузнецов, Т. Маллой.

Належне місце в роботі відводиться обґрунтуванню тези щодо доцільності інтенсифікації розвитку парадипломатії в Україні, що сприятиме залученню місцевих громад до більш активної участі в роботі міжнародних регіональних організацій, різноманітних програмах та проектах, спрямованих на налагодження добросусідських відносин між прикордонними територіями. Стверджується, що роль парадипломатії буде зростати, адже її виникнення та функціонування стало наочною ілюстрацією того, як держава та регіони можуть досягти порозуміння в сфері розподілу владних повноважень. Обґрунтовано тезу про те, що загальною є тенденція, що ті регіони, які мають широкі законодавчі повноваження та більшу автономію, успішніше та активніше розвивають різнопланову діяльність у зовнішній сфері (регіони Німеччини, Франції, Великобританії). Окреслено перспективні напрямки застосування парадипломатії в сучасних міжнародних відносинах.

Ключові слова: парадипломатія, регіоналізація, міжнародне співробітництво, регіон, Європейський Союз, єврорегіон, транскордонне співробітництво.

Paradiplomacy as a part of the processes of regionalization at the present stage

T.O. HRACHEVSKA

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnipropetrovsk, Ukraine
E-mail: persefona01@mail.ru

Abstract

The research analyzed the features of the processes of regionalization, which emerged and intensified in response to a multifaceted globalization. It was revealed that increasing the power of regional communities in the international arena resulted in emergence and development of such phenomenon as paradiplomacy, which finds itself in intensification of regional activities in international organizations and supranational entities. An important place in the article was given to the paradiplomacy concept analysis, considering that this concept is relatively new in the world of political science and is practically not used in the scientific language of our country. The research defined the basic approaches and mechanisms of actors' activities in paradiplomacy to mobilize regional resources in order to implement initiatives to ensure the interests of the regions and their citizens in various fields.

Special attention was paid to the specifics of paradiplomacy implementation by the example of functioning of the European Union, as long as its successful experience allows talking about the formation of the «Europe of Regions». The research analyzed major actors' activities in paradiplomacy at subnational and regional levels, which are created within the cross-border cooperation. It is no coincidence that the emphasis in the article was made on the cross-border cooperation, because it allows local authorities to develop and successfully implement comprehensive economic, cultural and humanitarian programs, deal with security issues, local employment and provide health care at the appropriate level.

The author paid special attention to the analysis of scientific publications devoted to the specific problems of functioning of paradiplomatic institutions in the modern world, especially in the Europe. In particular, the author examined the works of such scientists as T. Zonova, A. Kuznetsov, T. Malloy.

The special place in the article was given to justify the thesis on the feasibility of intensification of paradiplomatic activity in Ukraine that will involve local communities into more active participation in the work of international and regional organizations, various programs and projects aimed at establishing cooperation with cross-border areas. The author asserted that the role of paradiplomatic activity will increase, because its emergence and functioning is an object lesson how the states and regions can reach an agreement in distribution of power authorization. The author justified the thesis that the regions with extensive legislative powers and autonomy generally develop diversified external activities more successfully and actively (some regions in Germany, France, and Great Britain). The research outlined promising areas of application of paradiplomatic activity in contemporary international relations.

Keywords: paradiplomacy, regionalization, international cooperation, the region, the European Union, european region, cross-border cooperation.

Постановка проблеми. Особливості співробітництва та динаміка розвитку відносин між суб'єктами міжнародних відбувається не лише під впливом процесів глобалізації, а й регіоналізації, які стали своєрідною відповіддю на делегування значних повноважень наднаціональним утворенням. Активними учасниками процесів регіоналізації виступають як субнаціональні регіони, які сформувалися через національно-егнічний поділ, так і регіони, які виникли внаслідок транскордонного співробітництва. На думку Т. Зонової, в цих умовах сформувалася нова реальність, коли регіональні утворення вимагають більше прав для здійснення самоуправління та виходу на міжнародну арену [2, с. 252]. Саме ці прагнення й стимулювали виникнення принципово нової форми міжнародного співробітництва в умовах процесів регіоналізації – парадипломатії. Варто зауважити, що насамперед парадипломатія стала гармонійною складовою дипломатичного механізму держав Європейського Союзу. Саме держава залишається головним провідником та координатором дипломатичної діяльності, й європейські регіони мають узгоджувати свої дії на зовнішній арені з центральними дипломатичними органами, що дозволяє враховувати інтереси як центральних,

так і місцевих органів влади при вирішенні зовнішньополітичних завдань.

Аналіз досліджень і публікацій. Варто наголосити, що використання дефініції «парадипломатія» почалося порівняно недавно в сучасних наукових дослідженнях міжнародного характеру й було обумовлене збільшенням ролі муніципальних громад у здійсненні співробітництва на міжнародному рівні. Вперше цей термін було введено до наукового обігу лише у 80-х роках минулого століття такими науковцями, як П. Солдатос та І. Духачек [4]. Спочатку ними використовувався термін «мікродипломатія», але потім його замінили саме на «парадипломатія» через те, що, на думку І. Духачека, саме він більш точно передає зміст процесів, які відбуваються паралельно та додатково до діяльності центральної влади в дипломатії [4]. Значний науковий інтерес до проблем парадипломатії як теоретичному, так і практичному аспекті, приділила відома дослідниця Т. Зонова. Зокрема, вона здійснила ґрунтовний аналіз специфіки функціонування європейських регіонів у міжнародному контексті, особливу увагу приділивши спробам створення наднаціональних структур, які мали здійснювати адміністрування цим процесом (зокрема, Комітету регіонів) [3]. Нау-

кова розвідка А. Кузнецова присвячена характеристиці концепту «парадипломатія» представниками різних наукових шкіл, що становить значний інтерес, з огляду на неоднозначність даного феномена, який в більшості країн світу ще перебуває у стадії становлення [4]. Впливу національних спільнот на процеси консолідації на розширення ЄС та залучення місцевих громад до міжнародного співробітництва присвячена наукова публікація Т. Маллой [5]. Отже, у сучасному науковому дискурсі наявні сюжети, які свідчать про зацікавленість науковців-міжнародників феноменом парадипломатії, проте на більшу дослідницьку увагу заслуговує такий складний аспект, як місце парадипломатії в процесах регіоналізації на сучасному етапі.

Мета дослідження – здійснення аналізу особливостей застосування механізмів парадипломатії як складового елементу зовнішньополітичного апарату держави та наднаціональних утворень в умовах процесів регіоналізації на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Положення внутрішніх регіонів країни та регіонів, які виникли внаслідок прикордонного співробітництва між державами, їх потенційна зацікавленість в інтеграції та взаємовигідній співпраці можуть зазнавати значних модифікацій під впливом комплексу різноманітних політичних та економічних чинників, що спонукає регіони шукати оптимальні моделі співробітництва в умовах багатофакторної глобалізації. Це сприяє активізації процесів регіоналізації, тобто створенню та функціонуванню регіонів як порівняно самостійних одиниць в сучасних умовах. Звертаючись до проблем регіоналізації, перш за все потрібно відмітити, що представники західної політичної науки розглядають регіони як гомогенні території з відокремленими фізичними та культурними ознаками, які відрізняються від територій, з якими межують, є невід'ємною частиною національної території та усвідомлюють свої традиції і систему цінностей. Залучення регіонів до процесів міжнародного співробітництва в якості самостійних одиниць відбувається шляхом формування просторової мережі системи виробництва та обмінів, в якій регіони стають самостійними учасниками процесів конкуренції за розподіл ринків, ухвалення рішень, покликаних регулювати відносини в політичній, гуманітарній, екологічній та інших сферах співробітництва. Така взаємодія призводить до формування системи міжнародних та міжрегіональних відносин, що переважно отримує обриси транскордонного співробітництва. В міжнародних нормативно-правових документах зазначається, що транскордонне співробітництво представляє собою будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договір-

них сторін, а також укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей [1]. У сучасному світі домінує тенденція щодо активізації саме транскордонного співробітництва, яке дозволяє місцевим органам влади розробляти та успішно реалізовувати спеціальні комплексні програми економічного, культурного, гуманітарного характеру, вирішувати питання гарантування безпеки, зайнятості місцевого населення, забезпечення охорони здоров'я на належному рівні. Вирішенню значених завдань сприяє парадипломатія, яка передбачає широке залучення субнаціональних та регіональних акторів до міжнародних відносин. Один із теоретиків парадипломатії І. Духачек, наголошуючи на невідворотності процесу залучення принципово нових акторів до міжнародних відносин, обравши за критерій рівень дипломатичного представництва, виділив наступні види парадипломатії: міжкордонну регіональну парадипломатію, трансрегіональну (макрорегіональну) парадипломатію, глобальну парадипломатію [4]. Спираючись на науковий доробок І. Духачека, відомий дослідник теорії дипломатії Дер Дерідан розширив коло потенційних акторів парадипломатії, стверджуючи, що її учасниками можуть бути транснаціональні корпорації, міжнародні організації, створені за професійним критерієм, наприклад, міжнародна організація профспілок, представники органів масової комунікації [4]. Отже, для цього дослідника концепт парадипломатія включає в себе будь-який напрямок міжнародної діяльності, який здійснюється недержавними акторами. Така точка зору є доволі дискусійною й не отримала широкої підтримки серед науковців, через розширення кола суб'єктів парадипломатії до надзвичайних масштабів, що не відповідає існуючим реаліям.

Спираючись як на теоретичні здобутки, і на емпіричний досвід, на сучасному етапі парадипломатію визначають як участь субнаціональних одиниць в міжнародних відносинах через встановлення формальних та неформальних, постійних і тимчасових контактів з іноземними партнерами з метою досягнення певних цілей на міжнародній арені.

Доцільно звернути увагу на ту обставину, що найбільша дослідницька увага була приділена здійсненню аналізу міжнародного співробітництва канадської провінції Квебек та іспанських регіонів, в першу чергу Каталонії, через їх напружені відносини з представниками центральної влади щодо їх спроб активізації міжнародного співробітництва. Проте й інші регіони, сформовані на різних засадах, становлять інтерес, адже мають унікальний та самобутній досвід діяльності в сфері парадипломатії. Представники місцевих та регіональних громад мають бажання бути зарахованими до числа суб'єктів міжнародних відносин, не зазіхаючи на монополію держави як головного дипломатичного гравця.

Яскравим прикладом означених процесів є особливості розвитку парадипломатії на просторі Європейського Союзу, де значна увага приділяється створенню механізмів узгодження зовнішньополітичної діяльності регіональної політики з політикою наднаціональних структур.

Розвиток парадипломатії в ЄС став можливим завдяки активізації діяльності регіональних утворень в незалежності від того, чи були вони утворені на основі географічних, економічних, національних критеріїв. Як зазначає Т. Маллой, саме регіональні уряди та національні меншини, котрі мають власне самоврядування, такі як Каталонія, Ломбардія, Рон-Альп, є активними учасниками парадипломатії, які впливають на формування та реалізацію європейської і міжнародної політики [5].

Ця обставина сприяла формуванню нових механізмів та форм співробітництва в зовнішній сфері в умовах регіоналізації. Так, регіональні представники мають право брати участь у розробці політичного курсу, що свідчить про розподіл компетенції між представниками наднаціонального, національного та субнаціонального рівнів в ЄС. На практиці це дозволяє розширити коло суб'єктів прийняття зовнішньополітичних рішень за рахунок представників місцевих органів влади, комерційних організацій, громадських організацій.

Ще однією формою участі регіональних спільнот у зовнішній сфері є здійснення лобювання з метою створення стратегій тиску на структури ЄС задля досягнення необхідних результатів в інтересах регіонів. Саме тому не викликає здивування та обставина, що найактивніше парадипломатія почала розвиватися в тих регіонах, де існувала напруженість у відносинах між центральним урядом та регіоном (каталонці, баски, Північна Ірландія). Проте загальною є тенденція, що ті регіони, які мають широкі законодавчі повноваження та більшу автономію, успішніше та активніше розвивають різнопланову діяльність у зовнішній сфері (регіони Німеччини, Франції, Великобританії).

Активізація зовнішньої діяльності регіонів поставила на порядок денний завдання створення спеціального органу, який би мав стати виразником інтересів регіонів перед керівництвом ЄС. Ним став Комітет регіонів – консультативний орган ЄС, до якого делеговані представники місцевих та регіональних органів влади. Комітет регіонів бере участь в обговоренні питань в інститутах ЄС, пов'язаних з проблемами захисту навколишнього середовища, соціальної, гуманітарної політики, які безпосередньо належать до компетенції місцевої та регіональної влади. Збільшення масштабів міжрегіонального співробітництва сприяло також створенню Європейських груп з транскордонного співробітництва, створення різноманітних програм, які мають на меті активізувати співробітництво між

регіонами. Приміром була розроблена й функціонує програма «Програма Середземноморської інтеграції», в рамках котрої активне співробітництво відбувається між регіоном Південні Піреней, що у Франції, з Північною Португалією, а італійська Ломбардія співпрацює з іспанською Каталонією [2, с. 256]. Фактично реалізація цього проекту покликана сприяти перетворенню єврорегіонів в утворення, яким будуть делеговані права юридичної особи, що дозволить розробляти й ефективно впроваджувати проекти, розраховані на довгострокову перспективу в сфері туризму, транспорту, надання різноманітних побутових послуг населенню. Створення цих груп має на меті поглибити рівень співробітництва між регіонами ЄС, а також створити нову конфігурацію відносин між різними рівнями влади в міжнародній сфері.

Свідченням серйозності намірів акторів парадипломатії діяти на міжнародній арені є створення їх регіональних та муніципальних представництв у Бельгії, де вони мають змогу координувати прийняття важливих зовнішньополітичних рішень. Їх представники мають можливість брати участь у роботі інститутів ЄС, куди делегують своїх фахівців з різних сфер – політичної, економічної, гуманітарної. Одним із наріжних завдань цих представництв є здійснення лобювання інтересів регіонів, створення тиску на структури ЄС задля отримання бажаних для них результатів. За структурою, функціями представництва регіонів мало чим відрізняються від дипломатичних представництв, які використовуються у форматі міждержавної взаємодії, що свідчить про те, що парадипломатія принципово відрізняється від дипломатії лише своїм суб'єктним складом. Дані представництва, до роботи в яких залучаються як представники регіональних та місцевих органів влади, так і особи, які мають досвід дипломатичної роботи в структурах ЄС, виконують завдання встановлення та підтримання необхідних контактів, представлення владі інформації щодо процесів та подій, які відбуваються в ЄС, що свідчить про те, що регіони вже не є пасивними виконавцями тих рішень, які приймаються наднаціональними структурами ЄС.

Якісні зміни, які відбулися у відносинах між регіонами та керівними структурами ЄС, не в останню чергу завдяки розвитку парадипломатії, призвели до зниження ролі кордонів у межах ЄС і сприяли успішній реалізації спільної регіональної політики, що деяких дослідників надихнуло на думку про побудову «Європи регіонів» у невіддаленому майбутньому. Європейський Союз не зупиняється на досягнутому і заявляє про свої наміри розвивати добросусідство та інтенсивно підтримувати відносини з усіма прикордонними державами, до яких належить й Україна. Для України важливим є досвід як розвитку парадипломатії субнаціональних ре-

гіонів ЄС, так і євро регіонів, які охоплюють територію України та країн, що входять до складу ЄС («Буг», «Карпатський регіон», «Нижній Дунай» та ін.).

Досвід розвитку парадипломатії ЄС може становити як теоретичний, так і практичний інтерес для України, з огляду на те, що українські регіони мають чималий досвід участі у міжнародних регіональних організаціях та проектах. На сьогоднішній день в Україні приморські регіони (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області) мають розгалужену мережу зв'язків та інтенсивні міждержавні контакти. До основних форм здійснення ними міжрегіонального співробітництва можна віднести наступні: участь у роботі комісій міжнародних організацій, проведення бізнес-форумів, міжнародних конференцій та інших заходів, спрямованих на підвищення інвестиційної привабливості регіону, залучення міжнародної технічної допомоги для реалізації соціальних, екологічних та інфраструктурних проектів, участь у транскордонних проектах [6]. Наразі також наявні та реалізуються можливості для розвитку міжрегіонального співробітництва й з країнами ЄС у рамках реалізації Європейського інструмента партнерства та сусідства. Проте серйозною проблемою для розвитку парадипломатії в Україні є нерівномірне залучення регіонів до міжнародної регіональної співпраці, певна обмеженість сфер міжнародної співпраці регіонів (серед них переважає співробітництво у сфері культури, освіти, науки та спорту), недостатнім є й рівень підготовки фахівців, які займаються питаннями розвитку та реалізації регіонального співробітництва. Саме залучення досвіду ЄС, який зараз створив ефективну систему взаємодії офіційної дипломатії та парадипломатії, може позитивно вплинути на формування нової дипломатичної архітектури нашої держави, яка сприятиме активізації діяльності регіонів у зовнішній сфері. Для формування парадипломатії регіонів України доцільно збільшити повноваження органів місцевого самоврядування в зовнішній сфері, інтенсифікувати роботу щодо презентації регіонів України на різноманітних міжнародних форумах, розширити географію співробітництва регіонів України з європейськими регіонами. Здійснення цих кроків позитивно вплине на побудову нової моделі співробітництва центральних органів з органами місцевого самоврядування, проте ключові проблеми зовнішньої сфери повинні залишатися прерогативою центральної влади (як це відбувається, наприклад, в Італії).

Актори парадипломатії зі сторони України можуть також бути активно залучені й до реалізації співробітництва в рамках діючих європейських регіонів, з метою модернізації наявної транспортної мережі, участі в проектах щодо охорони навколишнього середовища, розбудови промислової та будівничої інфраструктури. Оскільки магістральна мета транскордонного

співробітництва полягає у зміцненні держави шляхом розвитку її регіонів, тому й варто його розвивати за рахунок створення оптимальних можливостей для регіонів у реалізації міжнародних проектів, які передбачають поглиблення інтеграційних процесів.

Розвиток парадипломатії, як складової процесів регіоналізації, в Україні може сприяти формуванню системи транскордонного співробітництва й сприятиме впровадженню на практиці євроінтеграційних прагнень України, практичної презентації серйозного проєвропейського курсу України. Формування міжрегіональних відносин за європейськими зразками має відбуватися також через низку причин, зокрема геополітичного характеру. Якщо раніше міжрегіональна співпраця між Україною Польщею, Угорщиною здійснювалася виключно в міждержавному форматі, то наразі вона перейшла на інший рівень, тобто перетворилася як на співпрацю України з окремими країнами ЄС, так і з Європейським Союзом, як самостійним міжнародним актором. Окрім цього, співробітництво на регіональному рівні стало органічною складовою реалізації східної політики Європейського Союзу. Успішний розвиток саме парадипломатії, за умов тісної координації її зусиль з представниками офіційного, державницького, напрямку дипломатії, дозволять зробити цей вектор міжнародного регіонального співробітництва більш ефективним та успішним. Задля вирішення означених завдань варто залучати акторів парадипломатії до розвитку транскордонного співробітництва у найбільш поширених його формах: діяльність євро регіонів, активізації участі у програмах сусідства, діяльності у міжнародних регіональних та регіональних організаціях і асоціаціях. Саме інтенсифікація діяльності в означених рамках сприятиме отриманню позитивного досвіду гармонізації відносин у зовнішній сфері.

Висновки. Регіоналізація належить до домінуючих факторів розвитку міжнародного співробітництва на сучасному етапі. В ході даного процесу відбуваються процеси децентралізації державної влади, розподілу владних повноважень, які відбуваються на основі принципу субсидіарності. Дані тенденції сприяли підвищенню ролі регіонів як на державному, так і наднаціональному рівні. Надзвичайно повільно відбувається процес збільшення ролі саме регіонів у міжнародних відносинах, зокрема в таких сферах, як покращення якості та рівня життя населення, вирішення транспортних та інфраструктурних проблем. Особливої ваги набуває саме транскордонне співробітництво, яке передбачає мобілізацію місцевих ресурсів, їх ефективне використання з метою покращення умов проживання прикордонних територій.

Явище делегування значної частини владних повноважень регіонам, субнаціональним чи тим, які виникли внаслідок транскордон-

ної співпраці, отримало назву парадипломатії. Інструменти та механізми реалізації парадипломатії не мають докорінної різниці з інструментарієм офіційної дипломатії. Можна стверджувати, що виникнення та активний розвиток парадипломатії свідчить про те, що держава позбулася статусу монополіста в сфері зовнішнього співробітництва, передавши значну частину своїх повноважень регіонам у контексті реалізації принципу субсидіарності. Це сприяло

переходу взаємодії держави та громадянського суспільства на принципово новий рівень, відобразило підвищення їх взаємозалежності в умовах глобального світу. З огляду на це, можна спрогнозувати, що роль парадипломатії буде зростати, адже її виникнення та функціонування стало наочною ілюстрацією того, як держава та регіони можуть досягти порозуміння в сфері розподілу владних повноважень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106
2. Зонова Т. Дипломатія: моделі, форми, методи [Текст] / Т. Зонова. – М.: Аспект-Пресс, 2013. – 348 с.
3. Зонова Т. Парадипломатія європейських регіонів [Електронний ресурс] / Т. Зонова. – Режим доступу: <http://www.alleuropa.ru/paradiplomatiya-evropeyskich-regionov>
4. Кузнецов А. Парадипломатія: трактовки і теоретическіє моделі [Електронний ресурс] / А. Кузнецов. – Режим доступу: <http://discourse-pm.ur.ru/discours6/kuznecov.php>
5. Маллой Т. Роль національних меншин у процесі розширення та консолідації Євросоюзу / Т. Маллой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page8811.html>
6. «Щодо використання потенціалу міжрегіонального співробітництва у комплексному розвитку регіонів України». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/968/>

Стаття надійшла до редакції 08.12.2014

REFERENCES:

1. Yevropeiska ramkova konventsiiia pro transkordonne spivrobitnytstvo mizh terytorialnym hromadamy abo vladoiu (European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities). Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106
2. Zonova T. Diplomatiya: modeli, formy, metody (Diplomacy: models, forms, methods). M.: *Aspekt Press*, 2013. 348 p.
3. Zonova T. Paradiplomatiya evropeyskih regionov (Paradiplomacy European region). Mode of access: <http://www.alleuropa.ru/paradiplomatiya-evropeyskich-regionov>
4. Kuznetsov A. Paradiplomatiya: traktovki i teoreticheskie modeli (Paradiplomacy: interpretations and theoretical models). Mode of access: <http://discourse-pm.ur.ru/discours6/kuznecov.php>
5. Malloi T. Rol natsionalnykh menshyn u protsesi rozshyrennia ta konsolidatsii Yevrosoiuzu (The role of national minorities in the expansion and consolidation of the European Union). Mode of access: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page8811.html>
6. «Shchodo vykorystannia potentsialu mizhrehionalnoho spivrobitnytstva u kompleksnomu rozvytku rehioniv Ukrainy». Analitichna zapyska («To use the potential of regional cooperation in the comprehensive development of the regions of Ukraine.» Policy Brief.). Mode of access: <http://www.niss.gov.ua/articles/968/>

Грачевська Таміла Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 72
E-mail: persefona01@mail.ru

Hrachevska Tamila Oleksandrivna – PhD in historical science, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: persefona01@mail.ru